

МУЗЕЯТ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ИЗКУСТВО В БЪЛГАРИЯ И ОБЩЕСТВЕНИЯТ ОТЗВУК ЗА НЕГО

Анка Игнатова

THE MUSEUM OF SOCIALIST ART IN BULGARIA AND THE PUBLIC RESPONSE TO IT

Anka Ignatova

Abstract:

The purpose of this paper is to present the Museum of Socialist Art in Bulgaria, opened in Sofia on September 19 2011, and the way it is accepted by the Bulgarian society. The reasons for the wave of discontent provoked by the new museum are explained by some of the most characteristic statements of political parties and public organizations, journalists, art critics, artists, historians. The respective conclusions are drawn on the basis of the information available in the electronic media and internet forums.

Key words: *museum, gallery, sculpture park, socialist art in Bulgaria, public response*

Музеят на социалистическото изкуство е първата по рода си в България музейна институция, чиято цел е да събира, опазва и експонира образци на изкуство от периода 1944–1989 г., които тематично са свързани с епохата на социализма¹. Той е със статут на филиал на Националния музей на българското изобразително изкуство (известен като Национална художествена галерия – НХГ) в гр. София и е разположен в столичния квартал „Изгрев”. Изграден е по инициатива и със средства на Министерство на културата и е официално открит на 19.IX.2011 г. Състои се от скулптурен парк, изложбена зала и видеозала.

В парка, който е с площ от 7500 кв.м., са изложени 77 произведения на монументалната скулптура. На входа на музейния комплекс

върху двуметров постамент е поставена червената петолъчка, която на 4.X.1990 г. е свалена от сградата на Централния комитет на Българската комунистическа партия (популярна като Партийния дом) след като основните политически сили в Народното събрание приемат декларация за премахване на нетрадиционните политически символи от обществените сгради, знамена и химни. Тя е изработена в СССР по подобие на рубинената звезда на кулата на Кремъл в Москва и е издигната през 1984 г. на мястото на старата от 1954 г.² Петолъчната звезда, която не е произведение на изкуството, е включена в началото на музейната експозиция на открито в качеството на символ на социализма. Сред паметниците в парка се открояват със своите внушителни размери петметровата скулптура на Георги Димитров, пренесена от Вазовските машиностроителни заводи в гр. Сопот, и 45-тонната фигура на Ленин, създадена през 70-те години на XX в. от съветския скулптор Лев Кербел на едноименния централен столичен площад (днес „Св. Неделя“), където се извисява до 1990 г. В „парка с фигури на паднали идоли“³, могат да се видят още скулптури и бюстове не само на тези, но и на редица други комунистически лидери – Димитър Благоев, Васил Коларов, Тодор Живков, както и на членове на неговото семейство и др. Изложеният умален макет на скулптурата „Републиката“, дело на Васил Радославов, Александър Занков и Стою Тодоров, дава представа за незападения шестметров гипсов оригинал, издигнат през 1946 г. на площада пред царския дворец. Експозицията на открито включва и скулптури, посветени на обикновения социалистически труженик, като например „Жътварска песен“ на Васка Емануилова, „Кооператорки“ на Стефана Бояджиева, „Монтажник“ на Илия Иванов, „Смяна“ на Ива Хаджиева и др., а също и такива на антифашистка тематика. Тук са изложени и творби, създадени преди 9.IX.1944 г., като например барелефите „Машинист“ от 1933 г. и „Трета класа“ от 1935 г. (разположен до надписа на музея), чиито автор Иван Фунев се счита за един от основоположниците на социалистическия реализъм в българската скулптура.

Изложбената зала, заемаща площ от 550 кв. м, се намира в изцяло реконструирана сграда, собственост на Министерството на културата, в която се помещават и други културни институции.

Първата експозиция, представена в залата, включва 60 живописни творби и 25 произведения на кавалетната пластика с високохудожествена стойност, създадени предимно през първите години след 9.IX.1944 г.⁴. Сред знаковите картини от времето на социализма са „Ятачката” на Ненко Балкански, „След разстрела” на Александър Поплилов, „Посрещане на Съветската армия” на Стоян Венев, „Разпит” на Никола Мирчев, „Разстрел” на Илия Петров и др. Както в парка, така и тук са изложени и няколко творби, предшествващи периода, на който е посветен музеят. Например живописни платна, като „Септември” (1932 г.) на Цанко Лавренов, посветена на Септемврийското въстание, „Квартално кино” (1942 г.) на Александър Жендов, член на Комунистическата партия преди и след 9.IX.1944 г., жертва на проведената в началото на 50-те години на ХХ в. чистка в партийните редици и др. Представени са творби и на други автори, заклеяени от комунистическата власт: Никола Танев, който след 9.IX.1944 г. е арестуван и изпратен в затвора, а по-късно е реабилитиран; Кирил Петров, обявен през 1946 г. за формалист от критиката на народната власт, и недопуснат до участие в изложби до 1961 г. Сред скулптурите в залата, както и в парка има и такива, в които липсват най-характерните елементи на господстващия художествен метод – социалистическия реализъм (например изобразяващата голо женско тяло скулптура на Васил Радославов, „Очакване” от Величко Минеков и др.).

Във видеозалата на музея се прожектират документални филми основно от епохата на социализма в България. Те са от фондовете на Българската национална филмотека и представят партийни лидери, моменти от празнични манифестации, строителство на обекти и др. Тук посетителят може да види кадри не само от изграждането на мавзолея на Г. Димитров, но и от неговото разрушаване през 1999 г., от издигането на Партийния дом, палежът му през 1990 г. и свалянето на извисяващата се над него петолъчна звезда. По-нататъшното развитие на видеопрограмата, според директорката на НХГ, предвижда показването и на „художествени филми от времето на социализма, които да бъдат нещо като представителна извадка на киноизкуството от този период”⁵.

В кафенето на музея са поставени копия на плакати от 50-те години на ХХ в. с различни лозунги, чиито оригинали се съхраняват

в НХГ. Някои от тях са работни копия, съдържащи бележки с молив на автори като Александър Стаменов, Иван Кирков, Люба Паликарова. Изложени са и огромни плакати с образите на Ленин, Сталин, Георги Димитров, Маркс и Енгелс, които са използвани в манифестациите.

Магазинът за сувенири предлага на посетителите различни продукти (чаши, тениски, химикалки) с логото на музея, на което са изобразени силуетите на Сталин, Ленин и Георги Димитров, картички, книги, филми и др. Тук могат да се закупят също плакети и значки от социалистическата епоха, които са с антикварна стойност, както и копия на куриозни плакати от този период.

Голяма част от включените в музейната експозиция творби са от колекцията на Националния музей на българското изобразително изкуство, а друга е предоставена от общини и други галерии, като някои от тях се показват за първи път пред публика. С оглед бъдещото развитие на музея, неговото ръководство предвижда скулптурният парк да бъде допълван и обогатяван, а експозицията в интериорната част да бъде сменяна периодически, като по този начин се даде възможност на други куратори и автори да представят своето виждане за периода⁶.

Успяват ли днешните управници „да вкарат социализма в музея”, както заявява министърът на културата още преди откриването на Музея на социалистическото изкуство⁷, и действително ли с появата на този музей, символизиращ дългата и мъчителна раздяла на България с комунизма, преходът към демокрация на страната е завършен, както отбелязва кореспондентът на „Асошиейтед прес” Веселин Тошков⁸? Това е спорен въпрос. Със сигурност обаче този музей, макар и да намира своите симпатизанти, успява да предизвика вълна от недоволство сред различни слоеве от българското общество. Един от поводите е подмяната на неговото име.

Съгласно първоначалната идея новата музейна институция трябва да бъде посветена на тоталитарното, а не на социалистическото изкуство, каквото според мнозина специалисти не съществува. Одобрената на 10.ІІ.2010 г. от Министерския съвет „Концепцията за водещи столични музеи” на Министерство на културата, целяща да усъвършенства съществуващата структура на музейната мрежа в

София и да превърне града в привлекателен център на международния културен туризъм, предвижда оформяне на 4 музейни комплекса, сред които и Музей на тоталитарното изкуство. В документа се посочва, че България е една от страните в бившия Източен блок на Европа, които все още нямат музей, свързан с времето на тоталитаризма, и че той ще запълни една „празнина в нашата музейна мрежа, като създаде музейна среда, в която да бъдат експонирани представителни образци на изкуството, създавано в нашето близко минало”. Прокарва се идеята, че този музей трябва да бъде „част от мрежата на следи от това време, които могат да бъдат открити във всички зони на София: от периферията на града (монумент „Знаме на мира”, Резиденция Бояна) до Централната градска част (Комплекса на Ларгото, подземията на бившия Мавзолей, Паметника на Съветската армия, Братската могила и др.)”⁹.

За изграждането на музея се предлага територия в непосредствена близост до мястото, където се намира днес. Според авторите на Концепцията разполагането му извън историческия център на столицата е предимство, тъй като посоченото място не е натоварено с друг исторически смисъл и позволява безпристрастно възприемане на експозицията, а има и удобни транспортни комуникации до него. Предвижда се музеят да се състои от две части – закрыта и открита, където да бъдат експонирани художествени произведения от епохата на социализма¹⁰. В прессъобщение на Министерството на културата от 17.XI.2010 г., по повод журналистически въпроси относно идеята за неговото създаване, той не е назован с конкретно име, а е определен като „музей за произведения, дело на големи български творци, живели и работили в периода след II-та Световна война до 10 ноември 1989 г.”. В документа се оповестяват постъпили предложения, които предстои да бъдат обсъдени на експертно ниво. Едното от тях е в експозицията на музея да се включи и намиращият се в двора бетонен бункер, в който да се създаде обстановка, наподобяваща отчасти бившия мавзолей на комунистическия лидер Георги Димитров. Другото предложение е в околното пространство на музея да бъдат експонирани и съхранени паметници от периода след Втората световна война до 10.XI.1989 г. В прессъобщението се посочва още, че подобни музеи са създадени в много страни от Източна Европа, като за

особено успешен се счита Музеят на комунизма в Будапеща¹¹. Първото от направените предложения не се осъществява, вероятно, защото не се вписва в концепцията на музея, която остава неизвестна за специалистите и за обществото като цяло. Във връзка с изграждането на „новия национален музей, представящ изкуството и културата на българското общество през епохата на социализма” с електронно писмо на заместник министъра на културата Тодор Чобанов от 17.V. 2011 г. се изисква националните, регионалните и общински музеи в страната да представят в Министерството на културата в срок до 28 същия месец списъци на притежаваните от тях културни ценности от епохата на социализма, като паметници, скулптури, кавалетна (интериорна) скулптура, картини, паметни знаци и др. Копие от писмото е изпратено до всички кметове на общините.

Първоначалната идея за Музей на тоталитарното изкуство в процеса на реализацията ѝ се трансформира в Музей на социалистическото изкуство. На 25.VIII.2011 г., в сутрешния блок на телевизия „TV7”, министърът на културата Вежди Рашидов, който е и известен български скулптор, обявява, че в името на музея няма да се съдържа думата „тоталитарно”¹². По-късно пред различни медии той съвсем необезпокояващо се опитва да обясни тази неочаквана промяна като заявява, че понятието „тоталитарно” се отнася не само до периода на социализма, а то е по-широко и е приложимо и днес при характеризането на отделни партийни лидери, визирайки председателя на политическа партия „Движение за права и свободи” Ахмед Доган¹³. Според информация в някои чуждестранни електронни медии кураторът на музея Бисера Йосифова обосновава смяната на названието на музея с нежеланието за проява на „емоционален екстремизъм” в оценките за миналото и отбелязва, че в него са представени ценни произведения на известни художници и скулптори от тази епоха, а изложба, посветена на тоталитаризма, е възможно да бъде отделно организирана в близко бъдеще. Там се посочва и едно съвсем различно обяснение – противниците на смяната на името на музея считат, че българският политически елит, който произлиза от комунистическата върхушка, иска по този начин да прикрие грешките от миналото, „да изглади остриите ъгли”¹⁴.

Дни преди откриването на музея директорката на НХГ Светла Иванова споделя пред медиите, че по време на подготовката му са

се появили много мнения относно това каква е целта на музея, защо го има. Според нея неговата цел не е да идеологизира, в никакъв случай да политизира, а да покаже българското изкуство от социалистическия период, който реално отсъства в постоянните експозиции на повечето галерии и музеи в София и в страната¹⁵. В действителност обаче въпросът за създаването на този музей фокусира вниманието и коментарите на различни политически формации.

Ден след официалното откриване на Музея на социалистическото изкуство, на 20.IX.2011 г., Съюзът на демократичните сили в България излиза с декларация по този повод. В нея се казва: „...ставаме свидетели на поредния опит за централно написване на историята. Опит, който отива отвъд реабилитацията на комунистическия режим, с който вече свикнахме. Това е опит ГЕРБ¹⁶ и правителството да кажат на всички нас, какво е социализъм, комунизъм и какво е изкуство.” Като се изтъква, че „музеят е не просто нова сграда, чиято лента управляващите да прережат предизборно”, а „той е експозиция, дух, проблематика”, пред управляващите се поставят следните въпроси: как са избрани творбите, изложени в експозицията; кой е дефинирал тези експонати като изкуство и на база на какви критерии; защо никой не говори за конкурс за концепция и управление на този музей. Намирайки за недопустимо „музеите да се превръщат в поредния инструмент на властта за налагане на „матрица”, Съюзът на демократичните сили предлага „изграждане на истински музей на тоталитаризма, който да напомня за всички страни на този режим и да почете паметта на провалените човешки съдби”¹⁷.

Макар и с известно закъснение, на 11.X.2011 г., своето възмущение срещу Музея на социалистическото изкуство изразяват и организации на репресираните в България. В протестна декларация срещу връщането на комунистическата символика в страната, подписана от председателите на Съюза на репресираните от комунистическия терор в България, Съюза на репресираните в България, Съюз “Истина” и Съюз “Горяни”, се изтъква, че с музея, вместо да се иронизира престъпният комунистически режим, се постига ефектът на възвеличаване на комунистическите вождове и техните действия, а голяма част от произведенията са създадени по поръчка и натиск на този режим. Репресираните предлагат името на музея да се смени и

да се оформи към него зала за извършените от комунистите насилия. Изразяват несъгласие с твърденията на управляващите по повод откриването на музея, че преходът е завършен и така се затваря тази страница от историята. Според тях това може да стане само като се прочете и другата част от тази страница, когато се създаде „Музей за насилието от комунистите“, когато се изучава от учениците и тази страна от историята ни¹⁸.

По нетрадиционен начин срещу Музея на социалистическото изкуство и политиката на правителството реагира и политическа партия „Ред, законност, справедливост“. На 19.X.2011 г. нейните кандидати за общински съветници в София даряват на музея в качеството на „ценен експонат“ скулптурен портрет на премиера Бойко Борисов, който оставят в основата на пиедестала с бюста на Тодор Живков. По този начин те изразяват своя протест към „безумната идея да бъде подменена историята“. Според тях скулптурният портрет на злополучния „спасител на социализма“ Бойко Борисов е много подходящ, за да се отбележи едномесечното съществуване на този музей. Те предлагат в него да се постави началото на нов отдел – „Неосоциалистическо изкуство“, където това произведение ще бъде най-голямата атракция в музейната експозиция¹⁹.

Няколко месеца по-късно, на 23.III.2012 г. – ден за парламентарен контрол на депутатите в Народното събрание, представителят на Съюза на демократичните сили Михаил Михайлов отправя питане за изграждането и функционирането на Музея на социалистическото изкуство. Много от конкретните въпроси в него (като причините за промяната на името на музея, както и на утвърдената с правителствено решение концепция, критериите на подбор на творбите, разходите за неговата издръжка и др.) остават без точен отговор. Това, което става ясно от думите на културния министър, е, че за шестте месеца от своето съществуване музеят е реализирал приходи от билети и сувенири на стойност 14 хиляди лева, с които успява да покрие текущите си разходи, като сумите за ток, вода и охрана се изплащат от Министерството на културата. За разлика от шумно оповестените 1,5 милиона евро от бюджета на Министерството на културата, вложени за изграждането на музея, средствата за неговата издръжка се премълчават. Афиширайки за пореден път своята

загриженост да не се допусне разпиляване, унижощаване на произведения на изобразителното изкуство от периода 1944–1989 г., министърът заявява, че музеят „е създаден, за да се съхранят, да не изчезнат произведения” на гениални български творци, които са работили през този период²⁰. В интерес на истината следва да се отбележи, че картини и скулптури на автори от времето на социализма се съхраняват и в редица други музеи и галерии. Следователно това не би трябвало да е единственото основание за създаване на нова музейна институция.

Несъгласие със самото име и с начина на изграждане на музей изразяват и редица творци, изкуствоведи, музейни специалисти, журналисти и др. Една от най-негативните оценки е на проф. Велислав Минеков, преподавател в Националната художествена академия и председател на Контролната комисия на Съюза на българските художници. В интервю, публикувано във в. „Сега” от 17.IX.2011 г., той определя новия музей като „едно безобразие, с грубо нарушени авторски права”, „напълно безсмислена сбирка”, която няма нищо общо с идеята за Музей на комунизма, лансирана навремето от гражданско сдружение, сред чиито учредители е и той. Нещо повече, според него, музеят е дори „опасен”, тъй като подозира, че „една от подмолните му цели е в сбирката му да попаднат определени автори, за да може имената им изобщо да бъдат изметени, работите им да бъдат затворени там и забравени завинаги. За да се отърват по този начин някои “гении” от имена, които винаги са ги смущавали със своите възможности и своята почтеност.”²¹. Понеже в музея има скулптури и на неговия баща Величко Минеков, някои го обвиняват в пристрастност.

Към мнението на проф. Минеков се присъединява и художникът Цвятко Остоич, който в интервю за Българското национално радио в деня на официалното откриване на музея заявява: „Аз мисля, че този музей е някакъв non sense. Първо, трудно ще намерите някакво единодушно определение на това що е то социалистическо изкуство. Безобразно е изкуството да се обвързва с някакви политически доктрини”. Той също говори за нарушение на авторските права, защото „не само, че не е питан никой от наследниците на тези хора, но има и писма от наследници и живи автори, които са възразили

категорично техни произведения да бъдат експонирани”. При това, намира експозицията за непълна, защото в нея отсъства голяма част от творчеството на самия министър на културата, чиито творчески път обхваща и този период. В заключение посочва: „Този музей не е плод на някаква обществена или професионална дискусия. Такава изобщо не се е състояла”²².

Крайно негативни са оценките и на някои журналисти. За Татяна Ваксберг „Музеят на социалистическото изкуство в София е музей на унижението – в него престъплението срещу българите е представено и чрез автори, които нямат нищо общо с него”. В музея „е събрано накуп несъбираемото – произведения на пропагандното изкуство на комунизма; произведения, далечни на пропагандата, но рисувани по време на комунистическия период във или извън рамките на социалистическия реализъм, както и произведения, нямащи нищо общо нито с комунизма, нито дори с периода, в който той владее страната”²³. Това ѝ дава основание по-късно, позовавайки се на определението на Албена Стамболова, да го нарече „най-скъпия склад”²⁴. Според нея „музеят, лансиран от Вежди Рашидов, би могъл да се спаси само по един начин: ако той самият стане основен експонат в един музей на посткомунизма – място, което да изрази с конкретни примери цялата безотговорност на самозваните политици на прехода”²⁵. Друга журналистка и автор на редица телевизионни предавания за култура – Маргарита Бойчева, в своята публикация „Мълчанието на агнетата” определя новия музей като „нелеп” и „апотеоз на министерска грандомания, който с лека ръка лепи нечестни етикети върху достойни художници и безотговорно подменя истината за социализма”²⁶. Кинодокументалистът Атанас Киряков, автор на филма „Торяни”, също е на мнение, че „този музей е част от голямата подмяна” на прехода, „опит да ни се покаже отново колко щастливо е било тъй нареченото социалистическо минало”. Според него управляващите „искат да ни накарат да мислим, че сме живели в свободна социалистическа държава, а истината е, че нашият социализъм беше диктатура на пролетариата” и „жестоката деформация на манталитета на българите от 45-годишната диктатура не им позволи да участват свободно в промяната”²⁷.

Внимание заслужава мнението на изкуствоведката Светлана Куюмджиева, която се изявява като критик и куратор в столична

галерия. В статията си „Музей на социалистическото изкуство, открит на 19.X.2011 г. Музей на какво?“, коментирайки експозицията, тя изтъква: „В този си вид музеят не регистрира стилови нюанси, еволюционни етапи, политически и социален контекст, сиреч, освен че не изглежда, и не функционира като музей”. Изразява опасение, „че подборът в случая е направен така, че да отговори на очакванията на средния профан-потребител с приповдигнато чувство за национална гордост, а не да се ангажира с какъвто и да било исторически анализ”. Авторката на публикацията дава отговор на зададения от нея въпрос с друг въпрос: „Дали това не е все пак най-автентичният музей на управленското самодоволство и непреодолимата историческа липса?”²⁸.

Проф. д. изк. Чавдар Попов, парафразайки „контраформулировката” на известния съветски дисидент Андрей Синявски по отношение на соцреализма, го определя като „не съвсем музей на недотам социалистическото изкуство”. Въпреки максимално доброжелателното му отношение към подобно намерение, както сам подчертава, възникват редица въпроси: как и от кого е проектиран; какво налага необходимостта от създаване на музей именно на социалистическото изкуство; защо то трябва да се отделя в самостоятелна експозиция, а да не е част от новостроящия се бъдещ голям музей на българското изобразително изкуство, който ще включи всички основни етапи от неговото вековно развитие; как е мотивирано присъствието в експозицията на художници като Илия Бешков, Иван Ненов, Бенчо Обрешков, Кирил Петров; точно те ли са най-видните представители на социалистическото изкуство; защо от „музея” отсъстват знакови, емблематични фигури? Липсата на ясен отговор към този момент стои в основата на извода му, че „музеят все още не се е състоял”, а е организирана интересна изложба с по-дълготрайна продължителност (каква?)²⁹.

Още много подобни на изложените тук негативни оценки и мнения могат да се окрият в медиите и в Интернет³⁰. С времето те отшумяват. Дори новата, втора поред експозиция на тема „Тоталитарно изкуство от колекциите на Националната художествена галерия и Националния исторически музей от средата на 40-те години до средата на 50-те години на XX век”, организирана в изложбената

зала на Музея на социалистическото изкуство, остава встрани от медийния шум и не предизвиква особена реакция сред специалистите. На нейното откриване на 22.ІІІ.2012 г. интерес засвидетелстват някои чуждестранни посланици, но не и управляващите, които при официалното откриване на музея отчитат масово присъствие, афиширайки загриженост към културното наследство и заявявайки, че комунистическото минало е вече само в музея. По думите на Бисера Йосифова новата експозиция на закрито „не е нито носталгия, нито ирония”³¹ и няма амбицията да каже цялата истина, тъй като е необходима дискусиа – какво точно е тоталитарно и подчертава, че „в българското изкуство нямаме цялото това тоталитарно изкуство във вида му в Съветския съюз”³². В репортаж за Българската национална телевизия тя заявява, че това е нейният прочит и не отрича необходимостта от дискусиа³³. В този си вид музеят не отговаря на очакванията и на онези, които не са негови крайни отрицатели. Сред тях е проф. Ивайло Знеполски, директор на Института за изследване на близкото минало, бивш министър на културата през периода 1993–1995 г. и един от инициаторите за създаване на Музей на комунизма, който на зададения му през месец юли 2012 г. въпрос, доколко Музеят на социалистическото изкуство покрива неговите представи, отговаря: „не покрива моите представи, но по-важното е, че не покрива адекватно епохата”. Според него „експозицията представлява по-скоро разхвърляна витрина на постижения, отколкото инструмент за осмисляне на феномена”. Въпреки това той счита, че „важна стъпка е направена, има сграда, има пространство, има институция”, а „експозицията при желание може да се усъвършенства или променя”³⁴.

В заключение следва да се отбележи, че две десетилетия след падането на комунистическия режим в България се създава не дългоочакваният музей на комунизма, не дори музей на тоталитарното изкуство, какъвто предвижда утвърдената от Министерския съвет Концепция за водещи столични музеи, а Музей на социалистическото изкуство. Не без основание той предизвиква вълна от недоволство както заради самото си име, така и заради начина, по който е реализиран и поставя в публичното пространство въпроса, дали музеят не създава романтична представа за комунистическия режим. В този

си вид, макар и със сменящи се периодически вътрешни експозиции, той не е в състояние да изпрати точни и ясни послания към обикновения посетител, а и не само към него. Една от основните причини музеят да не може да изпълни една от своите основни функции – образователната, е липсата на историческия контекст в неговите експозиции. От съществено значение е изясняването на термина „социалистическо изкуство“, съществуването на който мнозина с основание отричат, както и на термина „тоталитарно изкуство“. За това, както и за изграждането на музейната експозиция, е необходим професионален дебат, към който призовават специалистите. Както посочва проф. д. изк. Чавдар Попов, „без обективен изкуствоведски и социокултурен прочит на това наследство не е възможен никакъв музей“³⁵. Не се състоя и по-широка обществена дискусия по повод откриването на музея и сегашния му вид. Общественият отзвук, отразен в медиите и интернет форумите, е поредното доказателство, че българското общество като цяло не е надживяло все още последиците от комунистическия режим. Липсва все още към днешна дата обективен и критичен прочит на недалечното ни минало, който да създаде ясна и разбираема за българското общество основа за осмисляне същността и характера на комунистическия режим през втората половина на XX в.

Със сигурност в Музея на социалистическото изкуство намират своето спасение от унищожение редица скулптурни творби и картини, захвърляни по складове, мазета и други места, макар че за това би могло да се намери и друго решение. Въпреки всички съществуващи критики и противоречиви оценки, музеят привлича интереса на посетителите, предимно млади хора от страната и чужбина, за които той е нещо екзотично³⁶. За да не бъде възприеман само по този начин, той трябва да преосмисли и организира дейността си така, че да даде, чрез средствата на изобразителното изкуство, максимално обективна представа за социалистическия период. Доколкото той ще успее да оправдае тези очаквания, както и надеждите на управляващите да се превърне в печеливша туристическа дестинация, ще покаже времето.

Със създаването на Музея на социалистическото изкуство не се изчерпва голямата тема за познаването, разбирането и оценяването на всички страни от българската действителност през втората

половина на XX век. Все още България, за разлика от други посткомунистически държави, няма своя музей, който да покаже истинското лице на комунизма, изградил с насилие, демагогия и идеологическа фразеология една тоталитарна система, която смазва човешката индивидуалност и дух. Дано обещаваеният бъдещ музей на Държавна сигурност успее донякъде да направи това.

БЕЛЕЖКИ

¹ На 19 септември в 11.00 ч. ще бъде официалното откриване на новия Музей на социалистическото изкуство в София. 17.09.2011 – <http://mc.government.bg/newsn.php?n=2707&q=%EC%F3%E7%E5%E9+%ED%E0+%F1%EE%F6%E8%E0%EB%E8%F1%F2%E8%F7%E5%F1%EA%E%F2%EE+%E8%E7%EA%F3%F1%F2%E2%EE>. (последно посетен на 10.08.2012 г.)

² Повече информация за петолъчка № 2 вж: **Миля Вачева**. Нашата петолъчка по-модерна от кремълската звезда. – в. „24 часа”. 04.10.2010. <http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=631245> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

³ Така Ирина Вагалинска нарича парка в музейния комплекс в своята публикация „Лечебница за паднали идоли” <http://www.temanews.com/index.php?p=tema&iid=673&aid=15447> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

⁴ <http://www.nationalartgallerybg.org/index.php?l=71&id=85> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

⁵ Голямата снимка: Музей на социалистическото изкуство. 17.09.2011 – http://www.dnevnik.bg/bigpicture/2011/09/17/1157071_goliamata_snimka_muzei_na_socialisticheskoto_izkustvo/ (последно посетен на 10.08.2012 г.)

⁶ <http://www.nationalartgallerybg.org/index.php?l=71&id=85>; Голямата снимка: Музей на социалистическото...

⁷ **Рашидов**: Вкарваме социализма в музея. 25.08.2011 – http://culture.actualno.com/news_358188.html (последно посетен на 10.08.2012 г.)

⁸ **Toshkov, V.** As Europe marks the 20th anniversary of the Soviet collapse, Bulgaria opens museum of socialist art – http://www.artdaily.com/index.asp?int_sec=2&int_new=50047; АП: Музей бележи края на прехода към демокрация в България. 24.08.2011 – http://culture.actualno.com/news_358114.html (последно посетени на 10.08.2012 г.)

⁹ Проект на Концепция за водещи столични музеи, част 1, с. 21. 15.01.2010 – http://mc.government.bg/files/745_Koncepcia_part1.pdf (последно посетен на 10.08.2012 г.)

(Идеята за този музей не е нова. Още на 23 февруари 2005 г. председателят на Комисията по туризма на Софийска община Румен Драганов предлага около паметника „1300 години България” пред Националния дворец на културата в столицата да се изгради Музей на тоталитарното изкуство, включващ и построените в сталински архитектурен стил представителни сгради в центъра: бившият Партиен дом; Президентството и Министерският съвет – **Баева, И., Е. Калинова**. Социализмът в огледалото на прехода. С., 2011, с. 84.)

¹⁰ Пак там.

¹¹ Прессъобщение на Министерството на културата. 17.11.2010 – <http://mc.government.bg/newsn.php?n=2313&p=61&q=%EB%E8%F2&l=1> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

¹² Министър В. Рашидов: Това правителство ще вкара социализма в музея! – 2 част. 25.08.2011 – <http://tv7.bg/dobro-utro/news/887332.html> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

¹³ Вежди Рашидов: Музеят на социалистическото изкуство е закъснял. [Интервю на Силвия Йорданова с министъра на културата Вежди Рашидов в предаването „Под лупа” на телевизия „Европа”]. 20.09.2011 – <http://www.tveuropa.com/bg/news/interviews/view/59800>; Вежди Рашидов: Музеите са онова място, където се съхранява паметта и историята [Интервю на Андрей Захариев с министъра на културата Вежди Рашидов в предаването „Денят започва” на Българската национална телевизия. 19.09.2011 – http://bnt.bg/bg/news/view/60570/vejdi_rashidov_muzeite_sa_onova_mjasto_kydeto_se_syhranjava_pametta_i_istorijata и др. (последно посетени на 10.08.2012 г.)

¹⁴ **Эстрова, М.** В Болгарии создается Музей социалистического искусства. 26.08.2011 – http://artinvestment.ru/news/artnews/20110826_bulgaria.html; **Toshkov, V.** As Europe marks the 20th anniversary of the Soviet collapse...

¹⁵ Голямата снимка: Музей на социалистическото...

¹⁶ Абревиатура на управляващата в момента страната политическа партия „Граждани за европейско развитие на България”.

¹⁷ Недопустимо е чрез експонати, дарени от фондовете на ЦК на БКП, да бъде правен опит за подмяна на историята. Декларация на СДС по повод Музея на социалистическото изкуство. 20.09.2011 – <http://www.sds.bg/articles/4274-nedopustimo-e-chrez-eksponati-dareni-ot-fondovete-na-tsk-na-bkp-da-bade-praven-opit-za-podmyana-na-istoriyata> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

¹⁸ **Георгиева, Л.** Репресирани въстанаха срещу Музея на социалистическото изкуство – http://culture.actualno.com/news_363633.html; **Станева, Д.** Комунизмът се върна в МБР – http://www.novini.bg/news/26177-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D1%8A%D1%82-%D1%81%D0%B5-%D0%B2%D1%8A%D1%80%D0%BD%D0%B0-%D0%B2-%D0%BC%D0%B2%D1%80-page_id1.html; Организации на репресираните против създаването на Музей на социалистическото изкуство – <http://www.mediapool.bg/%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2-%D1%81%D1%8A%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%BE-%D0%BD%D0%B0-%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE-news184978.html> (последно посетени на 10.08.2012 г.)

¹⁹ РЗС – София занесе бюст на Борисов в Музея на социализма. Пресцентър на РЗС 19.10.2011 – <http://www.rzs.bg/index.php?t=4046> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

²⁰ Стенограми от пленарни заседания на Народното събрание. Триста тридесет и трето заседание. 23.03.2012 – <http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ID/2721> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

²¹ Музеят на социалното изкуство е опасен. [Интервю на Милена Димова с проф. Велислав Минеков]. – в. „Сега“, 17.09.2011 г. – <http://www.segabg.com/article.php?issueid=10114§ionid=5&id=0000901>; Интерес представлява и друго негово интервю в предаването „Неделя 150“ на Българското национално радио: Професор Велислав Минеков за Музея на социалистическото изкуство. 25.09.2011 – <http://www.focus-news.net/?id=f18809> (последно посетени на 10.08.2012 г.)

²² Цвятко Остоич: Безобразно е изкуството да се свързва с политически доктрини [Интервю на Диана Янкулова с художника Цвятко Остоич в предаването „Нещо повече“ на програма „Хоризонт“ на Българското национално радио]. 19.09.2011 – <http://bnr.bg/Audio.aspx?lang=1026#http://bnr.bg/sites/horizont/Shows/Current/NeshtoPoveche/culture/Pages/museumsocialism.aspx> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

²³ **Ваксберг, Т.** Българският музей на унижението. 17.10.2011 – <http://fakti.bg/mnenia/19951-balgarskiiat-muzei-na-unijeniето> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

²⁴ **Ваксберг, Т.** В най-скъпия склад. 15.10.2011 – <http://www.glasove.com/v-nayskupiya-sklad-16812> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

²⁵ **Ваксберг, Т.** Българският музей на ...

²⁶ **Бойчева, М.** Мълчанието на агнетата. 17.11.2011 – <http://www.blistermagazine.com/eggs/malchaniето-na-agnetata> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

²⁷ **Атанас Киряков**, кинодокументалист, автор на филма „Горяни“: Подмяната на прехода е най-голямото зло за България. Интервю за в. „Дневник“. 10.10.2011. – http://www.dnevnik.bg/intervju/2011/10/10/1173675_atanas_kiriakov_kinodokumentalist_avtor_na_filma/ (последно посетен на 10.08.2012 г.) (А. Киряков е автор на повече от сто филма. Сред тях и за трудовите лагери в Белене и Ловеч, за художника Иван Кирков, няколко творби за екологични проблеми още от 1977 г., които бяха наградени, но затворени под ключ години наред.)

²⁸ **Кююмджиева, С.** Музей на социалистическото изкуство, открит на 19 септември 2011 г. Музей на какво? – в. „Култура“, бр. 32 (2650), 30 септември 2011 г. – <http://www.kultura.bg/bg/article/view/18789>; С мотива, че „темата е важна и не бива да бъде подминавана с мълчание“ статията, е публикувана и на сайта [blistermagazine.com](http://www.blistermagazine.com) – <http://www.blistermagazine.com/eggs/muzey-na-sotsialisticheskoto-izkustvo-otkrit-na-19x2011g> (последно посетени на 10.08.2012 г.)

²⁹ **Попов, Ч.** Не съвсем музей на недотам социалистическото изкуство. – <http://bta.bg/bg/mags/lik/2011/12/Story> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

³⁰ **Грънчаров, А.** Гневни мисли по повод откриването на “музея” на социалистическото „изкуство“. 18.09.2011 – <http://aigg.wordpress.com/2011/09/18/1-283/>; Ние сме от едно поколение, което задава въпроса „защо?“ ... Разговор на Владия Михайлова с Никола Михов за СОЦМУЗ – Литературен вестник – <http://litvestnik.wordpress.com/%D0%BA%D1%83% D0%BB% D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D0%BF%D0%BE-%D0%B2% D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D0%BA% D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0/%D0%B8%D0%B7% D0%B3%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D0%B0-%D0%B8-%D0%BA%D1%80%D1%8F%D0%BA%D0%B0-%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%BE-%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%B0-%D0%BC%D1%83%D0>

[%B7%D0%B5%D0%B9-%D0%BB%D0%B8/](#); Чернин, А. Изкуството на онова време. Един протест. „Музей на социалистическото изкуство” в София – в. „Култура”, бр. 6 (2668), 17 февруари 2012 г. – <http://www.kultura.bg/bg/article/view/19369> и др. (последно посетени на 10.08.2012 г.)

³¹ Йосифова, Б.: Изложбата не е нито носталгия, нито ирония. 22.03.2012 – <http://news.bgnes.com/view/994134> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

³² Министерство на културата на Република България. Посланикът на САЩ Джеймс Уорлик бе сред първите посетители на новата експозиция „Тоталитарно изкуство” в Музея на социалистическото изкуство – <http://www.mc.government.bg/newsn.php?n=2931&p=2&q=%EF%E0%F0%E0%E4> (последно посетен на 10.08.2012 г.); Б. Йосифова: Изложбата не е нито носталгия ...

³³ „Тоталитарно изкуство” в Музея на социалистическото изкуство, репортаж на Весела Кръстева [за предаването „Денят започва с култура” на Българската национална телевизия] – http://bnt.bg/bg/productions/121/edition/21523/denjat_zapochva_s_kultura_22_mart_2012 (последно посетен на 10.08.2012 г.)

³⁴ Йолова, И. Интервю за болестите, оцелели от комунизма в прехода, за компромисите и отговорностите на елитите, за протестите извън политиката. 23.07.2012 – <http://pressadaily.bg/publication/1530-%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84.-%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%BE-%D0%97%D0%BD%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%81%D0%BA%D0%B8:%D0%9A%D0%BE%D0%B3%D0%B0-%D1%89%D0%B5-%D0%B8%D0%B7%D0%BB%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BC-%D0%BE%D1%82-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B0-%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%B0> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

³⁵ Попов, Ч. Не съвсем музей на ...

³⁶ Соцтворби радват младежи. 22.03.2012 – <http://republika.bg/index.php?id=42283> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

ЛИТЕРАТУРА

Публикации

Баева, И., Е. Калинова. Социализмът в огледалото на прехода. С., 2011

Интернет-базирани източници

АП: Музей бележи края на прехода към демокрация в България. 24.08.2011 – http://culture.actualno.com/news_358114.html (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Атанас Киряков, кинодокументалист, автор на филма „Горяни“: Подмяната на прехода е най-голямото зло за България. Интервю за в. „Дневник“. 10.10.2011 – http://www.dnevnik.bg/intervju/2011/10/10/1173675_atanas_kiriakov_kinodokumentalist_avtor_na_filma/ (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Бойчева, М. Мълчанието на агнетата. 17.11.2011 – <http://www.blister-magazine.com/eggs/malchanieto-na-agnetata> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Ваксберг, Т. Българският музей на унижението. 17.10.2011 – <http://fakti.bg/mnenia/19951-balgarskiiat-muzei-na-unijeniето> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Ваксберг, Т. В най-скъпия склад. 15.10.2011 – <http://www.glasove.com/v-nauskupiya-sklad-16812> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Вачева, М. Нашата петолъчка по-модерна от кремълската звезда. – в. „24 часа“. 04.10.2010. – <http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=631245> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Вежди Рашидов: Музеите са онова място, където се съхранява паметта и историята [Интервю на Андрей Захариев с министъра на културата Вежди Рашидов в предаването „Денят започва“ на Българската национална телевизия.] 19.09.2011 – http://bnt.bg/bg/news/view/60570/vejdi_rashidov_muzeite_sa_onova_mjasto_kydeto_se_syhranja_pametta_i_istorijata (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Вежди Рашидов: Музеят на социалистическото изкуство е закъснъл. [Интервю на Силвия Йорданова с министъра на културата Вежди Рашидов в предаването „Под лупа“ на телевизия „Европа“]. 20.09.2011 – <http://www.tvevropa.com/bg/news/interviews/view/59800>.

Георгиева, Л. Репресирани въстанаха срещу Музея на социалистическото изкуство – http://culture.actualno.com/news_363633.html (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Голямата снимка: Музей на социалистическото изкуство 17.09.2011 – http://www.dnevnik.bg/bigpicture/2011/09/17/1157071_goliamata_snimka_muzei_na_socialisticheskoto_izkustvo/ (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Грънчаров, А. Гневни мисли по повод откриването на „музея“ на социалистическото „изкуство“. 18.09.2011 – <http://aigg.wordpress.com/2011/09/18/1-283/> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Декларация на СДС по повод Музея на социалистическото изкуство. 20.09.2011 – <http://www.sds.bg/articles/4274-nedopustimo-e-chrez-eksponatidareni-ot-fondovete-na-tsk-na-bkp-da-bade-praven-opit-za-podmyana-na-istoriyata> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Йолова, И. Интервю за болестите, оцелели от комунизма в прехода, за компромисите и отговорностите на елитите, за протестите извън

политиката 23.07.2012 – <http://pressadaily.bg/publication/1530-%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84.-%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%BE-%D0%97%D0%BD%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%81%D0%BA%D0%B8:%D0%9A%D0%BE%D0%B3%D0%B0-%D1%89%D0%B5-%D0%B8%D0%B7%D0%BB%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BC-%D0%BE%D1%82-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B0-%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%B0> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Йосифова, Б.: Изложбата не е нито носталгия, нито ирония. 22.03.2012 – <http://news.bgnes.com/view/994134> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Коя е петолъчката в музея? 24.09.2011 – http://bnt.bg/bg/news/view/60922/koja_e_petolychkata_v_muzeja (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Куомджиева, С. Музей на социалистическото изкуство, открит на 19 септември 2011г. Музей на какво? – в. „Култура”, бр. 32 (2650), 30 септември 2011 г. – <http://www.kultura.bg/bg/article/view/18789>; <http://www.blistermagazine.com/eggs/muzey-na-sotsialisticheskoto-izkustvo-otkrit-na-19x2011g> (последно посетени на 10.08.2012 г.)

Министър В. Рашидов: Това правителство ще вкара социализма в музея! – 2 част. 25.08.2011 – <http://tv7.bg/dobro-utro/news/887332.html> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Музеят на социзкуството е опасен [Интервю на Милена Димова с проф. Велислав Миневков]. – в. „Сега”, 17.09.2011 г. – <http://www.segabg.com/article.php?issueid=10114§ionid=5&id=0000901> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

На 19 септември в 11.00 ч. ще бъде официалното откриване на новия Музей на социалистическото изкуство в София. 17.09.2011 – <http://mc.government.bg/newsn.php?n=2707&q=%E5%F3%E7%E5%E9+%ED%E0+%F1%EE%F6%E8%E0%EB%E8%F1%F2%E8%F7%E5%F1%EA%EE%F2%EE+%E8%E7%EA%F3%F1%F2%E2%EE>. (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Недопустимо е чрез експонати, дарени от фондовете на ЦК на БКП, да бъде правен опит за подмяна на историята. Декларация на СДС по повод Музея на социалистическото изкуство. 20.09.2011 – <http://www.sds.bg/articles/4274-nedopustimo-e-chrez-eksponati-dareni-ot-fondovete-na-tsk-na-bkp-da-bade-praven-opit-za-podmyana-na-istoriyata> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Ние сме от едно поколение, което задава въпроса „защо?“... Разговор на Владия Михайлова с Никола Михов за СОЦМУЗ – Литературен

вестник – <http://litvestnik.wordpress.com/%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D0%BF%D0%BE-%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0/%D0%B8%D0%B7%D0%B3%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D0%B0-%D0%B8-%D0%BA%D1%80%D1%8F%D0%BA%D0%B0-%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%BE-%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%B0-%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9-%D0%BB%D0%B8/> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Организации на репресираните против създаването на Музей на социалистическото изкуство – <http://www.mediapool.bg/%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2-%D1%81%D1%8A%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%BE-%D0%BD%D0%B0-%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%B%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE-news184978.html> (последно посетени на 10.08.2012 г.)

Попов, Ч. Не съвсем музей на недотаг социалистическото изкуство. – <http://bta.bg/bg/mags/lik/2011/12/Story> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Прессъобщение на Министерството на културата. 17.11.2010 – <http://mc.government.bg/newsn.php?n=2313&p=61&q=%EB%E8%F2&l=1> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Проект на Концепция за водещи столични музеи, част 1, с. 21. 15.01.2010 – http://mc.government.bg/files/745_Koncepcia_part1.pdf (последно посетен на 10.08.2012 г.)

РЗС – София занесе бюст на Борисов в Музея на социализма Пресцентър на РЗС 19.10.2011 – <http://www.rzs.bg/index.php?t=4046> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Соцтворби радват младежи. 22.03.2012 – <http://republika.bg/index.php?id=42283> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Станева, Д. Комунизмът се върна в МБП – http://www.novini.bg/news/26177-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B8%

[D0%B7%D0%BC%D1%8A%D1%82-%D1%81%D0%B5-%D0%B2%D1%8A%D1%80%D0%BD%D0%B0-%D0%B2-%D0%BC%D0%B2%D1%80-page_id1.html](http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ID/2721) (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Стенограми от пленарни заседания на Народното събрание. Триста тридесет и трето заседание. 23.03.2012 – <http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ID/2721> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

„Тоталитарно изкуство” в Музея на социалистическото изкуство, репортаж на Весела Кръстева [за предаването „Денят започва с култура” на Българската национална телевизия] – http://bnt.bg/bg/productions/121/edition/21523/denjat_zapochva_s_kultura_22_mart_2012 (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Цвятко Остоич: Безобразно е изкуството да се свързва с политически доктрини [Интервю на Диана Янкулова с художника Цвятко Остоич в предаването „Нещо повече” на програма „Хоризонт” на Българското национално радио]. 19.09.2011 – <http://bnr.bg/Audio.aspx?lang=1026#http://bnr.bg/sites/horizont/Shows/Current/NeshtoPoveche/culture/Pages/museumsocialism.aspx> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Чернин, А. Изкуството на онова време. Един протест. „Музей на социалистическото изкуство” в София. – в. „Култура”, бр. 6 (2668), 17. февруари 2012 г. – <http://www.kultura.bg/bg/article/view/19369> (последно посетен на 10.08.2012 г.)

Эстрова, М. В Болгарии создается Музей социалистического искусства. 26.08.2011 – http://artinvestment.ru/news/artnews/20110826_bulgaria.html

Toshkov, V. As Europe marks the 20th anniversary of the Soviet collapse, Bulgaria opens museum of socialist art – http://www.artdaily.com/index.asp?int_sec=2&int_new=50047